

Розділ І. Предмет, метод, поняття, принципи та система екологічного права

§ 1. Предмет екологічного права та види еколого-правових відносин

§ 2. Об'єкти та суб'єкти екологічного права

§ 3. Метод правового регулювання екологічних відносин

§ 4. Поняття екологічного права

§ 5. Принципи екологічного права та екологічної політики України

§ 6. Система екологічного права

§ 1. Предмет екологічного права та види еколого-правових відносин

Предметом екологічного права є суспільні відносини, що виникають між суб'єктами з приводу забезпечення екологічної безпеки, приналежності, використання, відтворення (відновлення) природних об'єктів та комплексів, охорони, а в певних випадках захисту людини, навколишнього природного середовища від шкідливого впливу з метою попередження, запобігання, усунення його негативних наслідків й задоволення екологічних та інших інтересів.

Екологічні відносини за своїм змістом є різноманітними, але взаємопов'язаними та єдиними. Їх єдність обумовлена зв'язком усіх природних об'єктів між собою, внаслідок чого існує єдина екологічна система. Поряд із цим єдність екологічних відносин не виключає існування їх різновидів, обумовлених екологічними факторами.

Зокрема, природні об'єкти (земля, води, рослинний світ, ліси, над-ра, фауна,

атмосферне повітря тощо) за своїми природними характеристиками відрізняються один від одного та мають різні природно-антропогенні цінності. У силу цього виникають різновиди єдиних екологічних відносин: земельні, водні, флористичні, фауністичні, атмосферно-повітряні та інші, що обумовлюють необхідність визначення їхніх правових форм. Диференціація екологічних відносин за природними об'єктами не порушує єдності екологічних відносин, їхньої предметної цілісності. Відповідно до ст. 5 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 року № 1264-ХП^[1] об'єктом правової охорони є також життя і здоров'я людей поряд із природними ресурсами, природними територіями й об'єктами, що підлягають особливій охороні. Безпосередньо все різноманіття особливо охоронюваних територій і об'єктів охоплюється поняттям екологічна мережа, правовий режим якої встановлюється відповідно до Закону України «Про екологічну мережу України» від 24 червня 2004 року № 1864-IV^[2].

Диференціацію екологічних відносин можна проводити за основними сферами діяльності людей у галузі навколишнього природного середовища:

1) відносини, що виникають із приводу забезпечення екологічної безпеки довкілля, суспільства та громадян;

2) відносини, що виникають із приводу приналежності природних об'єктів та комплексів певним суб'єктам на праві власності або на праві користування;

3) відносини щодо експлуатації екологічних об'єктів конкретними суб'єктами

3 метою задоволення інтересів;

4) відносини, що складаються у галузі відтворення (відновлення) природних об'єктів, поліпшення їх якості;

5) відносини, що виникають у сфері охорони навколишнього природного середовища,

6) відносини щодо захисту навколишнього природного середовища та людини від шкідливого впливу.

Можливе існування похідних від них відносин, зокрема, еколого- процесуальних, еколого-інформаційних відносин у сфері розгляду спорів та інших. Похідність цих відносин полягає у тому, що вони здійснюються поряд з основними екологічними відносинами в процесі їх виникнення, розвитку, припинення. Тому такі відносини мають підпорядкований характер щодо основних екологічних відносин.

Екологічні правовідносини також можна класифікувати на види за іншими підставами. За методом регулювання поділяються на: управлінські, що базуються на владних взаємовідносинах суб'єктів, та до-говірні, для яких характерні рівність сторін, автономне становище відносно один одного.

Залежно від взаємин суб'єктів екологічних правовідносин вони поділяються на відносні й абсолютні. У відносних чітко визначається й уповноважений, і зобов'язаний суб'єкт. В абсолютних персонально визначена лише уповноважена особа, а зобов'язаними є всі інші суб'єкти, покликані утримуватися від посягань на інтереси уповноваженого. Залежно від характеру екологічних відносин можна виділити матеріальні, що встановлюють зміст прав і обов'язків, і процесуальні, що регулюють порядок вирішення конкретних питань. Для диференціації екологічних правовідносин можуть застосовуватися й інші критерії, наприклад, за функціями права, складом учасників, за часом дії тощо.

---

§ 2. Об'єкти та суб'єкти екологічного права

Під об'єктами права в широкому значенні розуміють майнові, природні і духовні блага, з приводу яких виникають правовідносини. Об'єктами екологічного права є природні блага, які існують без участі людини або з певною її участю. Право безпосередньо не впливає на природні об'єкти, його вплив виявляється в правовому регулюванні поведінки суб'єктів екологічних відносин. Екологічне право виступає регулятором відносин, тому що суб'єктами цих відносин є індивіди, колективи людей, органи управління, держава. У праві визначається міра можливої і належної поведінки суб'єктів екологічних відносин, що забезпечує оптимальне використання природних ресурсів, їхне відтворення й охорону навколишнього природного середовища (екологічної системи), забезпечення екологічної безпеки. Слід мати на увазі, що не всі природні явища можуть бути об'єктами екологічного права. Деякі відносини щодо впливу людини на природні явища не підвладні правовому

Розділ I. Предмет, метод, поняття, принципи та система екологічного права

регулюванню, зокрема, водні відливи і приливи, грозові явища, виверження вулканів тощо. Отже, об'єктами екологічного права можуть бути ті природні явища, з приводу яких можливе виникнення суспільних відносин та їх правове регулювання.

Об'єкти екологічного права — сукупність природних, природно-соціальних умов і процесів, природних ресурсів, ландшафтів, природних і природно-антропогенних комплексів, екосистем та життя і здоров'я громадян, що підлягають охороні за допомогою норм екологічного законодавства.

До основних ознак об'єктів екологічного права належать:

а) природний, природно-антропогенний або антропогенний характер походження;

б) відсутність вартості у природних і природно-антропогенних об'єктів;

в) неможливість (або обмежена можливість) відновлення в природі природних і природно-антропогенних об'єктів;

г) екологічний взаємозв'язок з навколишнім природним середовищем;

ґ) особливий правовий режим їх використання містить значну кількість імперативних приписів, виконання яких є обов'язковим для суб'єктів цих відносин, тощо.

Відповідно до Закону «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 5) до об'єктів державної охорони і регулювання використання на території України відносяться: навколишнє природне середовище як сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів, природні ресурси, як залучені в господарський обіг, так і невикористовувані в народному господарстві в даний період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ), ландшафти та інші природні комплекси. Особливій державній охороні підлягають території та об'єкти природно-заповідного фонду України й інші території та об'єкти, визначені відповідно до законодавства України; від негативного впливу несприятливої екологічної обстановки підлягають охороні здоров'я та життя людей.

Таким чином, всі об'єкти природи, що охороняються зазначеним Законом, підрозділяються на три категорії: диференційовані, інтегровані, особливо охоронювані.

До першої категорії належать

земля,

надра,

рослинний світ,

атмосферне повітря,

тваринний світ тощо.

До другої входять:

а) навколишнє природне середовище та

б) життя і здоров'я громадян.

До третьої віднесено:

а) природні комплекси та ландшафти (об'єкти та території природно-заповідного фонду);

б) природно-соціальні умови та про-цеси — курортні, лікувально-оздоровчі, рекреаційні зони;

в) екосис-теми — виключна (морська) економічна зона, континентальний шельф з розташованими на них природними ресурсами;

г) природно-антропогенні комплекси (зони) — території, що зазнали впливу екологічних катастроф;

г) екологічна мережа.

Законодавство передбачає внутрішню класифікацію кожного природного об'єкта, яка встановлюється з метою визначення правового режиму кожного виду природного об'єкта, що сприяє підтриманню екологічної рівноваги.

У правовій літературі визначено співвідношення між природними явищами. Так, природні об'єкти становлять невід'ємні компоненти навколишнього природного середовища, а природні ресурси утворюють частину природних об'єктів, які використовуються як джерела задоволення різних інтересів людини. Природні ресурси — джерело споживання, задоволення економічних потреб. Тому говорять про охорону довкілля та раціональне використання природних ресурсів, розуміючи під охороною певний природний об'єкт, а під використанням — природний ресурс. Поняття природного об'єкта відбиває екологічний фактор. Під природними об'єктами розуміють складову частину навколишнього природного середовища або все довкілля у цілому, яке охороняється нормами екологічного права, наділене ознаками природного походження, що перебувають в єдиному екологічному зв'язку, можуть виконувати різноманітні екологічні функції та забезпечувати якість середовища мешкання людини. У свою чергу, відповідно до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» природні ресурси поділяються на ресурси загальнодержавного та місцевого значення (ст. 39).

Природні комплекси — це сукупність взаємопов'язаних частин природних об'єктів, виділених з метою створення заповідної території. Ландшафтом вважається територіальна система, яка складається із взаємодіючих природних компонентів. Відповідно до Правил утримання зелених насаджень у населених пунктах України, затверджених наказом Міністерства будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства України від 10 квітня 2006 року № 105, ландшафт розглядається як природний територіальний комплекс, ділянка земної поверхні, обмежена природними рубежами, у межах якої природні компоненти (рельєф, ґрунт, рослинність, водойми, клімат, тваринний світ), а також штучні або антропогенні (забудова, дороги, сільгосп-угіддя тощо) перебувають у взаємодії і пристосовані один до одного¹.

Природний ландшафт — цілісний природно-територіальний комплекс з генетично однорідними, однотиповими природними умовами місцевостей, які сформувалися в результаті взаємодії компонентів геологічного середовища, рельєфу, гідрологічного режиму, ґрунтів і біоценозів. При цьому ценоз (біоценоз) — історично утворена сукупність видів рослин і тварин, що населяють ділянку з більш-менш однотипними умовами існування (біотоп).

Досить новим терміном щодо об'єктів екологічного права є природний регіон — природно-територіальне утворення значної площі, суцільність якого визначається характерними для нього фітоландшафтними, фізикогеографічними, адміністративними та іншими ознаками, характеризуються типовими та унікальними природними комплексами, різноманітним рослинним і тваринним світом і виконує регіональну екостабілізуючу роль.

Навоколишнє природне середовище — це сукупність усіх природних умов, у тому числі й тих, що зазнали змін у процесі виробничо- господарської діяльності, які перебувають у нерозривному зв'язку та створюють єдину екологічну систему. А відповідно до ст. 5 Закону України «Про охорону навоколишнього природного середовища» — це сукупність природних і природно-соціальних умов і процесів. Об'єктом екологічного права за охоронним напрямком є усе природне середовище.

Природно-антропогенний об'єкт — природний об'єкт, що зазнав зміни в процесі виробничої або будь-якої іншої діяльності людини.

Крім цього, в екологічному законодавстві виділені конкретні природні об'єкти, яким притаманні специфічні ознаки, що мають юридичне значення та суттєво впливають на їх правовий режим. (Характеристика природних об'єктів викладена в Особливій частині підручника.)

Питання про визнання людини об'єктом залишається дискусійним у науці екологічного права. Хоча в ст. 5 Закону України «Про охорону навоколишнього природного середовища» безпосередньо говориться, що об'єктом охорони від негативного впливу є здоров'я й життя людей, у самому екологічному праві ставлення до людини має (або повинно мати) особливості. Особливе положення людини ґрунтується на визнанні її сполучною ланкою між природою й суспільством. Вона є органічною, невід'ємною частиною як природи, так і суспільства. Саме сутність людини є біосоціальною. З урахуванням біосоціальної природи й сутності людини важливим у теоретичному й практичному відношеннях в екологічному праві, науці й галузі права є питання щодо людини як об'єкта охорони й об'єкта екологічних відносин. Деякі науковці (наприклад М. М. Бринчук) пропонують визначити життя та здоров'я людини як додатковий об'єкт екологічного права, який перебуває та проживає в тісному зв'язку з навоколишнім природним середовищем, що є істотною умовою забезпечення життєдіяльності, та зазнає його безпосереднього впливу.

Суб'єктами екологічного права є народ України, держава (яка реалізує свої правомочності через відповідні органи державної влади, наділені компетенцією по регулюванню екологічних відносин), територіальні громади (реалізують свої правомочності безпосередньо або через органи місцевого самоврядування), фізичні й юридичні особи, громадські, міжнародні і релігійні об'єднання, іноземні держави тощо. Суб'єкти екологічного права мають характерні ознаки: вони наділені юридичними правами та обов'язками (або компетенцією); реально здатні брати участь в екологічних правовідносинах. Юридичні норми створюють обов'язкову основу участі суб'єктів екологічного права у відповідних правовідносинах (власності на природні ресурси, природокористуванні та ін.). Здатність володіння екологічними правами й обов'язками становить екологічну правоздатність, а здатність самостійно здійснювати екологічні права й обов'язки є екологічною дієздатністю. У сукупності правоздатність і дієздатність створюють правосуб'єктність.

Фізичні особи — це переважний різновид індивідуальних суб'єктів в екологічному праві. При наявності певних умов вони можуть бути суб'єктами права власності на визначені в законодавстві природні ресурси, права користування ними, на отримання екологічної інформації; володіють правом на подання позовів до винних осіб про відшкодування збитків, заподіяних забрудненням природного середовища, тощо.

Юридичною особою є організація, створена й зареєстрована відповідно до законодавства. Залежно від порядку створення ці суб'єкти поділяються на юридичних осіб приватного права та юридичних осіб публічного права. Юридичні особи можуть створюватися у формі товариств, установ та в інших формах, встановлених законом. Товариства у свою чергу поділяються на підприємницькі та не підприємницькі. Юридичні особи публічного права створюються розпорядчими актами Президента України, органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування.

Правосуб'єктність органів, які виконують управлінські функції у сфері екології, визначається їх компетенцією. Дані суб'єкти поділяються на органи загальної й спеціальної компетенції. До перших належать Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, органи місцевого самоврядування, їх виконавчі комітети та державні адміністрації. До других належать органи, що вирішують спеціальні питання в галузі екології. Це міністерства, держ-комітети тощо.

Повноваження громадських об'єднань у галузі охорони довкілля визначені у ст. 21 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища».

---

§ 3. Метод правового регулювання екологічних відносин

Метод правового регулювання пов'язаний із питанням, яким чином право регулює суспільні відносини. Під методом правового регулювання суспільних відносин розуміють сукупність засобів та прийомів, за допомогою яких право через поведінку суб'єктів впливає на суспільні відносини. Це загальне визначення методу правового регулювання суспільних відносин у своїй основі стосується й методу регулювання екологічних відносин.

У діючій системі права щодо регулювання суспільних відносин використовують два основних способи впливу на поведінку людини: диспозитивний, який характеризується автономією і рівноправ'ям сторін; імперативний, що базується на владних приписах. Якщо виходити з цієї класифікації методу правового регулювання, то немає необхідності в обов'язковому визначенні методу для кожної галузі права, оскільки зазначені елементи охоплюють основні способи та прийоми впливу на суспільні відносини. Однак використання вказаних методів не виключає, а навіть передбачає встановлення додаткових та специфічних способів впливу на суб'єктів відносин, що регулюються, з урахуванням їх характеру. Крім того, у літературі справедливо зазначається, що метод правового регулювання є багатоелементним явищем і може запозичати прийоми і способи впливу на суб'єктів у однорідних галузях права, формуючи при цьому певні специфічні риси методу самостійної галузі

права.

В екологічному праві застосовуються прийоми і способи диспозитивного (цивільно-правового) та імперативного (адміністративно-правового) методів правового регулювання екологічних відносин. Цей особливий (змішаний) метод правового регулювання становлять на-звані елементи. Їх поєднання утворює даний галузевий метод, визначає його специфіку, що проявляється у всіх елементах системи екологічного права.

Прийоми та способи диспозитивного методу використовуються частіше за все при регулюванні відносин власності на природні об'єкти, договірних відносин, відносин щодо сумісного використання природних об'єктів, при вирішенні еколого-правових спорів, при відшкодуванні збитків різних видів тощо. У сучасних умовах, враховуючи розвиток ринкових відносин, цей метод отримуватиме все більш широке застосування. Оптимальне поєднання двох методів правового регулювання екологічних відносин — єдино вірний шлях належного правового регулювання. Використання імперативного методу регулювання екологічних відносин нині є необхідним та виправданим. Цьому методу притаманний прояв влади та підпорядкування. Сутність вказаного методу полягає в установленні приписів, дозволів, заборон, обмежень та ін. Він проявляється в проведенні екологічної експертизи, у випадках виникнення надзвичайних екологічних ситуацій, при здійсненні необхідних охоронних екологічних заходів тощо. У такому разі слід переважно використовувати владні приписи, обов'язкові для виконання. Необхідно підкреслити, що при регулюванні екологічних відносин застосовується переважно саме імперативний метод.

Отже, метод правового регулювання екологічних відносин базується на поєднанні імперативних та диспозитивних способів та прийомів впливу норм екологічного законодавства на суб'єктів таких відносин. Таким чином, екологічне право як самостійна галузь права має свій метод правового регулювання екологічних відносин.

---

§ 4. Поняття екологічного права

Розділ I. Предмет, метод, поняття, принципи та система екологічного права

Екологічне²¹ право є юридичною формою екологічних відносин. Питання про екологічне право як галузь права, його становлення вперше були розглянуті в правовій літературі в монографії О. С. Колбасовим. Його розвиток і становлення проходить у широкій науковій дискусії, що є цілком виправданим, бо тільки у процесі наукового обговорення можна виробити оптимальний підхід до розуміння екологічного права.

I. I. Каракаш звертає увагу на те, що коли у 80-ті роки минулого століття переважно визнавалося природноресурсове право, в яке включалися й екологічні відносини, то в 90-ті — навпаки, пріоритетним стало екологічне право, що інтегрувало природноресурсові відносини. Незважаючи на схожість цих галузей законодавства і права, вони все ж мають істотні відмінності та відрізняються за своєю структурою, системою, джерелами, методами та принципами регулювання, змістом правових інститутів тощо. У зв'язку з цим I. I. Каракаш вважає, що природноресурсові відносини є досить самостійними і можуть розглядатися як окремі суспільні відносини. Цим він пояснює викремлення природноресурсових відносин із складу екологічних відносин. Крім того, природноресурсові відносини мають комплексний характер, оскільки поєднують земельні, гірничі, водні та лісові суспільні відносини, відносини щодо використання об'єктів природно-заповідного фонду, рослинного і тваринного світу й інших природних об'єктів та їх ресурсів²². Викликає певні сумніви позиція автора щодо характеру природноресурсових відносин, наприклад чи можна на підставі рівнозначності відносин говорити про їх комплексність. Скоріш за все більш обґрунтованим буде

пояснення щодо складного характеру правовідносин.

Висловлені в наведених думках позиції екологічного права в загальних рисах зводяться до двох основних напрямків. Одні автори вважають, що екологічне право належить до комплексних (інтегрованих) галузей права, до складу її входить кілька самостійних галузей права, які регулюють різні види екологічних відносин. При цьому комплексність екологічного права автори також трактують по-різному.

Наприклад:

«Як галузь права, що входить до складу екологічного права, регулює самостійні від екологічних відносин, в основі яких покладені різні екологічні об'єкти. Тому в сукупності такі самостійні галузі права, як земельне, лісове, водне, гірниче, фаунистичне, вітніоформовані та інші».

«Як екологічне право — це територіальна правова спільність комплексних (галузей права), яка об'єднує сукупність екологічних правових норм, що регулюють екологічні відносини з метою ефективного використання, відтворення, охорони природних ресурсів, забезпечення якості навколишнього природного середовища, гарантування екологічної безпеки, реалізації замісту екологічних прав»²³.

З точки зору О. С. Колбасова, комплексність права екологічного полягає в комплексності окремих галузей права, що входять до складу екологічного права.

«Як екологічне право — це територіальна правова спільність комплексних (галузей права), яка об'єднує сукупність екологічних правових норм, що регулюють екологічні відносини з метою ефективного використання, відтворення, охорони природних ресурсів, забезпечення якості навколишнього природного середовища, гарантування екологічної безпеки, реалізації замісту екологічних прав»²⁴.

«Як екологічне право — це територіальна правова спільність комплексних (галузей права), яка об'єднує сукупність екологічних правових норм, що регулюють екологічні відносини з метою ефективного використання, відтворення, охорони природних ресурсів, забезпечення якості навколишнього природного середовища, гарантування екологічної безпеки, реалізації замісту екологічних прав»²⁵.

«Як екологічне право — це територіальна правова спільність комплексних (галузей права), яка об'єднує сукупність екологічних правових норм, що регулюють екологічні відносини з метою ефективного використання, відтворення, охорони природних ресурсів, забезпечення якості навколишнього природного середовища, гарантування екологічної безпеки, реалізації замісту екологічних прав»²⁶.

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

—

—————

—————

—

—

—————

—

—

—————

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

